

DOI: 10.4467/29567610PIB.25.022.22329

dr hab. Irena Malinowska, prof. WSKZ

Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego

ORCID: 0000-0002-9194-3121

irena.malinowska@wskz.pl

dr Anna Kowalczyk

Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego

ORCID: 0009-0001-4157-089X

anna.kowalczyk@wskz.pl

dr Henryk Wojtaszek

Wyższa Szkoła Kształcenia Zawodowego

ORCID: 0000-0002-3082-1219

henryk.wojtaszek@wskz.pl

PSYCHOLOGICZNE UWARUNKOWANIA NIEŚWIADOMEJ WIKTYMIZACJI OFIAR HANDLU LUDŹMI W POLSCE. ROLA RODZINY W PROCESIE PRZYSTOSOWANIA I ZAPRZECZANIA

PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF UNCONSCIOUS VICTIMISATION OF HUMAN TRAFFICKING VICTIMS IN POLAND. THE ROLE OF THE FAMILY IN THE PROCESS OF ADAPTATION AND DENIAL

Streszczenie

Artykuł podejmuje temat nieświadomej wiktyimizacji ofiar handlu ludźmi w Polsce, koncentrując się na psychologicznych uwarunkowaniach tego zjawiska oraz roli, jaką odgrywa środowisko rodzinne w procesie przystosowania się do przemocy i jej zaprzeczania. Autorzy analizują mechanizmy obronne, takie jak wyparcie, racjonalizacja i *trauma bonding*, które uniemożliwiają ofiarom rozpoznanie własnej sytuacji jako przemocowej. Zwracają także uwagę na wpływ socjalizacji do uległości, wzorców relacyjnych wyniesionych z dzieciństwa oraz reakcji rodziny na ujawnienie wyzysku. Przedstawione studia przypadków ukazują różnorodne formy nieświadomej wiktyimizacji – od modelu *loverboya* po przymusową pracę

migrantów i eksploatację seksualną pod pozorem zatrudnienia. Artykuł kończy się propozycją interdyscyplinarnych działań prewencyjnych i pomocowych, podkreślając znaczenie rodzinnego kontekstu w diagnozie, terapii i prawnej ochronie ofiar.

Słowa kluczowe: nieświadoma wiktymizacja, handel ludźmi, mechanizmy obronne, trauma więzi, rola rodziny, wyzysk, pomoc psychologiczna

Abstract

The article explores the issue of unconscious victimization among human trafficking victims in Poland, focusing on its psychological foundations and the role of the family in the processes of adaptation to exploitation and denial of abuse. The authors analyzes key defense mechanisms such as repression, rationalization, and trauma bonding, which prevent victims from recognizing their experiences as abusive. The paper highlights the impact of childhood relational patterns, socialization to submission, and family responses to disclosures of exploitation. Case studies illustrate various forms of unconscious victimization, including the loverboy model, forced labor among migrants, and sexual exploitation under the guise of employment. The article concludes with recommendations for interdisciplinary prevention and support strategies, emphasizing the importance of the family context in victim identification, therapeutic intervention, and legal protection.

Key words: unconscious victimization, human trafficking, defense mechanisms, trauma bonding, family role, exploitation, psychological support

Wstęp

Handel ludźmi stanowi jedno z najpoważniejszych naruszeń praw człowieka we współczesnym świecie. Zjawisko to, zaliczane do kategorii przestępczości zorganizowanej, obejmuje m.in. przymusową pracę, niewolnictwo seksualne, wykorzystywanie dzieci, żebractwo, handel organami czy zmuszanie do przestępczości. W przeciwieństwie do stereotypowego wyobrażenia o ofierze więzionej fizycznie i pozbawionej wolności, rzeczywistość jest o wiele bardziej złożona – znaczna część osób wykorzystywanych w ramach tego procederu nie zdaje sobie sprawy z tego, że padła ofiarą przestępstwa¹.

To zjawisko określane jest mianem nieświadomej wiktymizacji – stanu, w którym osoba będąca ofiarą wyzysku, przemocy psychicznej lub manipulacji nie identyfikuje siebie jako poszkodowaną, a czasem wręcz racjonalizuje własne położenie i broni sprawcy². Nieświadoma wiktymi-

1 Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Handel ludźmi w Polsce. Raport za 2017 r.*, Warszawa 2018, s. 3–4.

2 K. Kasperek, *Rodzina dysfunkcyjna a podatność na manipulację i wyzysk*, "Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze" 2020, nr 1, s. 25.

zacja może dotyczyć zarówno osób zmuszanych do pracy przymusowej, jak i wykorzystywanych seksualnie pod pozorem relacji emocjonalnej, rekrutowanych do sekt, manipulowanych przez pseudopracodawców czy przetrzymywanych w warunkach pozornego „dobrowolnego zatrudnienia”³.

W świetle badań i obserwacji organizacji pomocowych w Polsce (np. Fundacji La Strada, Centrum Praw Kobiet, Stowarzyszenia PoMOC), nieświadome ofiary handlu ludźmi często nie chcą przyjąć pomocy, nie zgłaszają przestępstwa i unikają kontaktu z instytucjami, traktując swoją sytuację jako „normalną” lub „tymczasową”. Część z nich powraca do środowiska przemocowego nawet po interwencji służb⁴. Zjawisko to ma charakter ukryty, głęboko zakorzeniony w procesach psychicznych i społecznych. Do jego ukształtowania przyczyniają się m.in.: wcześniejsze doświadczenia przemocy, zaburzone wzorce relacyjne, deficyty edukacyjne, presja społeczna oraz – co szczególnie istotne – rola środowiska rodzinnego. To właśnie rodzina, jako podstawowy system wychowania i socjalizacji, może stanowić zarówno barierę ochronną, jak i czynnik ryzyka wiktyimizacji. Dzieci wychowywane w domach, gdzie obecne są przemoc, nierówność, wyuczona uległość lub milczenie wobec cierpienia, często rozwijają przekonania sprzyjające akceptacji wyzysku w dorosłym życiu⁵.

Rodzina może pełnić rolę czynnika chroniącego – wzmacniając poczucie własnej wartości, ucząc asertywności, rozpoznawania przemocy i gotowości do szukania pomocy. Niestety, wiele osób będących ofiarami handlu ludźmi pochodzi ze środowisk dysfunkcyjnych, rozbitych lub obojętnych, w których pierwsze przejawy przemocy były lekceważone lub uzasadniane⁶.

Celem niniejszego artykułu jest przeanalizowanie psychologicznych uwarunkowań nieświadomej wiktyimizacji ofiar handlu ludźmi w Polsce, ze szczególnym uwzględnieniem roli rodziny w procesie przystosowania się do wyzysku oraz zaprzeczania przemocy. Artykuł ma charakter interdyscyplinarny – łączy podejścia psychologiczne, społeczne i prawne, przywołując zarówno literaturę przedmiotu, jak i przykłady z praktyki pomocowej. Ukazanie, w jaki sposób czynniki rodzinne kształtują podatność na wiktyimizację i jak mogą wzmacniać mechanizmy obronne, ma istotne znaczenie dla praktyki interwencyjnej, edukacyjnej i profilaktycznej.

Definicje prawne i normatywne handlu ludźmi

Handel ludźmi został po raz pierwszy kompleksowo zdefiniowany w Protokole z Palermo z 2000 r., będącym aneksem do Konwencji Narodów Zjednoczonych przeciwko przestępczości zorganizowanej. Dokument ten określa handel ludźmi

3 M. Szymańska-Pytlńska, A. Chodecka, *Zagrożenia wtórną wiktyimizacją dziecka – ofiary wykorzystywania seksualnego związane z badaniami sądowymi*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2013, nr 2, s. 72–81.

4 J. Bryk, *Potencjalne ofiary handlu ludźmi w ujęciu kryminologicznym*, „Rozprawy” 2019, s. 12–14.

5 K. Kasperek, *Rodzina dysfunkcyjna a podatność na manipulację i wyzysk*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2020, nr 1, s. 23–26.

6 M. Kowalska, *Rola rodziny w zapobieganiu przemocy i wyzyskowi*, „Psychologia Społeczna” 2019, nr 2, s. 33–37.

jako „werbowanie, transport, przekazywanie, ukrywanie lub przyjmowanie osób w drodze groźby, użycia siły lub innych form przymusu, porwania, oszustwa, podstępu, nadużycia władzy, sytuacji zależności lub dawaniu lub przyjmowaniu pieniędzy lub korzyści w celu uzyskania zgody osoby sprawującej kontrolę nad inną osobą – w celu jej wykorzystania”⁷.

W Polsce definicję „handlu ludźmi” zawarto w art. 115 § 22 Kodeksu karnego, natomiast samo przestępstwo penalizuje art. 189a § 1 K.k. Istotne jest, że zgoda ofiary nie ma znaczenia, jeśli została uzyskana pod wpływem przemocy, podstępu, nadużycia zależności lub trudnej sytuacji życiowej⁸. Europejskie standardy prawne w tym zakresie rozwija Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE, kładąc nacisk na potrzebę ochrony ofiar, ich identyfikacji i traktowania z perspektywy ofiary⁹.

W praktyce jednak problemem pozostaje rozpoznawanie ofiar, które nie wykazują typowych oznak przymusu, a wręcz wykazują „dobrowolność” we współpracy ze sprawcą – co rodzi poważne konsekwencje dla oceny ich sytuacji prawnej i procesowej¹⁰.

Psychologia wiktymizacji i syndrom wyuczonej bezradności

Pojęcie wiktymizacji (*victimization*) odnosi się do procesu stawiania się ofiarą – zarówno w sensie obiektywnego naruszenia dóbr osobistych, jak i subiektywnego odczucia krzywdy. W ujęciu psychologicznym wiktymizacja obejmuje nie tylko akt przemocy, lecz również reakcje emocjonalne, poznawcze i społeczne, jakie uruchamia doświadczenie bycia skrzywdzonym¹¹. Kluczowym zjawiskiem opisanym w literaturze jest syndrom wyuczonej bezradności (*learned helplessness*), zidentyfikowany przez Martina Seligmana. Ofiara, która wielokrotnie doświadcza sytuacji, w których nie ma wpływu na przebieg wydarzeń, przestaje podejmować próby obrony, wyjścia z sytuacji lub poszukiwania pomocy¹². Mechanizm ten występuje szczególnie często u osób długotrwale wykorzystywanych lub żyjących w warunkach zależności (emocjonalnej, ekonomicznej, kulturowej). Psychologia wiktymizacji wskazuje również na mechanizmy, takie jak: identyfikacja ze sprawcą, internalizacja winy, rozszczepienie poznawcze czy trauma więzi (*trauma bonding*), które pogłębiają proces wiktymizacji wtórnej i utrudniają podjęcie decyzji o opuszczeniu relacji eksploatacyjnej¹³.

7 A. Florczak, *Handel ludźmi*, Wrocław, 2018, s. 3–5.

8 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. 2020 r., poz. 1444 z późn. zm.), art. 115 § 22 oraz art. 189a § 1.

9 M. Wanicka, *Wychodzenie z wiktymizacji osób pokrzywdzonych handlem ludźmi*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Psychologica” 2020, nr 10, s. 48–50.

10 Ibidem.

11 K. Kasperek, *Rodzina dysfunkcyjna a podatność na manipulację i wyzysk*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2020, nr 1, s. 22–24.

12 M. Jasiński, *Psychologiczne aspekty wyuczonej bezradności*, „Przegląd Pedagogiczny” 2014, nr 1, s. 117–120.

13 M. Wanicka, *Psychologiczne mechanizmy wiktymizacji i nieświadomej uległości*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Psychologica” 2021, nr 11, s. 50–54.

Zaburzenia świadomości wiktyimizacji – przegląd teorii psychologicznych

Nieświadoma wiktyimizacja to zjawisko polegające na tym, że osoba doświadczająca przemocy lub wyzysku nie rozpoznaje swojej sytuacji jako przestępczej lub opresyjnej. Z punktu widzenia psychologii klinicznej i społecznej, stan ten może mieć różne podłoża teoretyczne¹⁴:

- Teoria wyparcia i zaprzeczenia (Freud, Anna Freud) – ofiara „wypiera” traumatyczne doświadczenia z pola świadomości, ponieważ są zbyt bolesne do zaakceptowania;
- Model rozszczepienia Ja (H. Herman) – dochodzi do fragmentaryzacji tożsamości i braku integracji wspomnień;
- Teoria poznawcza A. Janoff-Bulmana – trauma narusza podstawowe przekonania o sobie i świecie, co powoduje, że ofiara unika reinterpretacji doświadczeń jako przemocy;
- Model wyuczonej uległości (B. Walker) – zinternalizowane przekonanie, że każda próba buntu prowadzi do jeszcze większej krzywdy.

Badania empiryczne wskazują, że osoby wykorzystywane często posługują się zniekształceniami poznawczymi, które umożliwiają im funkcjonowanie w sytuacji przemocy, np. „zasłużyłam na to”, „nie mam dokąd pójść”, „on mnie kocha, tylko czasem się zdenerwuje” Zjawisko to utrudnia zarówno pomoc terapeutyczną, jak i działanie organów ścigania.

Czynniki sprzyjające nieświadomej wiktyimizacji (psychologiczne, społeczne, strukturalne)

Nieświadoma wiktyimizacja nie zachodzi w próżni – sprzyjają jej intersekcyjne czynniki psychologiczne, społeczne i kulturowe, których kumulacja zwiększa podatność ofiary na wykorzystanie. Do najczęściej wymienianych należą:

- historia przemocy w dzieciństwie i adolescencji,
- niskie poczucie własnej wartości,
- społeczna izolacja i uzależnienie od sprawcy (emocjonalne lub ekonomiczne),
- brak wiedzy o przysługujących prawach i formach wsparcia, przekonania kulturowe promujące uległość, cierpienie, lojalność wobec „autorytetu”¹⁵.

W polskich realiach warto również uwzględnić specyfikę systemu rodzinnego – szczególnie w rodzinach z problemami uzależnień, przemocą domową, zaniedbaniami lub silnie autorytarną strukturą. Osoby z takich środowisk

14 Ibidem, s. 52–54.

15 Ibidem, s. 55–59.

często nie rozpoznają subtelnych form przemocy psychicznej i ekonomicznej jako naruszenia godności¹⁶.

Z badań przeprowadzonych przez Krajowe Centrum Interwencji Kryzysowej wynika, że blisko 60% kobiet zgłaszających się po pomoc miało w dzieciństwie doświadczenie przemocy lub obojętności emocjonalnej w rodzinie. Strukturalnym problemem jest także niedostateczna edukacja społeczna, niska świadomość prawna oraz brak zaufania do instytucji państwowych, zwłaszcza w środowiskach zmarginalizowanych.

Praktyka: studia przypadków i źródła empiryczne

Model *loverboya* i emocjonalne więzi ze sprawcą

Jednym z najbardziej nieuchwytnych mechanizmów handlu ludźmi w Polsce pozostaje tzw. model *loverboya* – forma rekrutacji ofiary poprzez budowanie pozornej relacji uczuciowej. Mężczyzna, zazwyczaj starszy i bardziej doświadczony życiowo, nawiązuje z nastolatką lub młodą kobietą relację emocjonalną, oferując jej zainteresowanie, poczucie bezpieczeństwa i bliskość. Po etapie uwodzenia dochodzi do stopniowej izolacji od rodziny i znajomych, następnie do podporządkowania finansowego, emocjonalnego i seksualnego¹⁷. Ofiara nie rozpoznaje siebie jako poszkodowanej – uzależnienie emocjonalne oraz przekonanie o „miłości” do sprawcy sprawiają, że nawet po doświadczeniu gwałtów, przymusowej prostytucji czy przemocy ekonomicznej, kobieta racjonalizuje relację i broni oprawcy¹⁸.

W Polsce model *loverboya* został zidentyfikowany m.in. przez Fundację La Strada w kilkudziesięciu przypadkach rocznie, zwłaszcza wśród dziewcząt pochodzących z rodzin dysfunkcyjnych, domów dziecka lub pieczy zastępczej¹⁹. Przykład sprawy z województwa podlaskiego z 2022 r. wskazuje, że 17-letnia ofiara po ucieczce z domu trafiła do mieszkania starszego mężczyzny, który przez kilka miesięcy zmuszał ją do świadczenia usług seksualnych. Mimo interwencji policji i zabezpieczenia dowodów, dziewczyna odmówiła złożenia zeznań, twierdząc, że „nikt jej nie zmuszał” i „była zakochana”²⁰.

16 Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, *Dzieci się liczą 2022. Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce*, Warszawa 2022, s. 20–25.

17 Raport i artykuł opisujący przypadki wykorzystywania młodych kobiet, w tym metodę *loverboya*, na przykładzie ofiar z Ukrainy: *Nastolatki były więzione miesiącami. Wpadły w ręce handlarzy ludźmi*, <https://www.ofeminin.pl/swiat-kobiet/to-dla-nas-wazne/nastolatki-byly-wiezione-miesiacami-wpadly-w-rece-handlarzy-ludzmi/vxg8r6m> (dostęp: 20.08.2025).

18 M. Wanicka, *Wychodzenie z wiktyimizacji...*, op. cit., s. 49–51.

19 B. Klebko, *Zagrożenia związane z handlem ludźmi. Wykorzystywanie obywateli Ukrainy do pracy przymusowej [w:] Imigranci z Ukrainy w Polsce. Potrzeby i oczekiwania, reakcje społeczne, wyzwania dla bezpieczeństwa*, M. Lubicz Miszewski (red.), Wrocław 2018, s. 125–140.

20 „Dziennik Zachodni”, *Szef gangu ‚loverboyów’ skazany! Polki i Bułgarki przeżyły horror na Śląsku i Pomorzu*, 10 czerwca 2025.

Migranci w pracy przymusowej – internalizacja wyzysku

Polska od lat pełni rolę kraju docelowego dla migrantów zarobkowych, głównie z Azji Południowej, Azji Środkowej oraz Europy Wschodniej. Z raportów Państwowej Inspekcji Pracy i MSWiA wynika, że coraz częstsze są przypadki pracy przymusowej, w szczególności w sektorach: budownictwa, rolnictwa, magazynowania i gastronomii²¹.

Migranci często przyjeżdżają do Polski na podstawie wiz pracowniczych, jednak trafiają do firm lub agencji pośrednictwa, które pozbawiają ich dokumentów, nie wypłacają wynagrodzenia, zmuszają do pracy ponad siły, grożą deportacją lub stosują przemoc ekonomiczną. Mimo to, większość z tych osób nie postrzega siebie jako ofiar, gdyż – jak pokazują raporty Fundacji La Strada i Fundacji Batorego – mają przekonanie, że „są w lepszej sytuacji niż w kraju pochodzenia”²².

W 2021 r. w okolicach Grójca ujawniono przypadek 15 pracowników z Bangladeszu zatrudnionych przy zbiorze owoców. Mieszkali w nieogrzewanych barakach, nie mieli dostępu do opieki medycznej, pracowali po 14 godzin dziennie. Po interwencji PIP i policji nie zgłosili przestępstwa – twierdzili, że są wdzięczni za zatrudnienie i „nie chcą kłopotów z dokumentami”²³. Zjawisko to jest klasycznym przykładem internalizacji wyzysku, w którym ofiara adaptuje się do przemocy strukturalnej jako „normalnego kosztu życia”²⁴.

Eksplatacja seksualna pod pozorem zatrudnienia

Kolejną kategorią nieświadomych ofiar są kobiety (a coraz częściej również osoby LGBT+), które trafiają do eksploatacji seksualnej pod pozorem legalnej pracy. Najczęściej werbowane są przez media społecznościowe (Instagram, Facebook, TikTok), ogłoszenia na OLX, grupy migrantów lub „pośredników” oferujących zatrudnienie w charakterze hostess, tancerek lub modelek²⁵.

Po przybyciu na miejsce okazuje się, że „agencja” wymusza świadczenie usług seksualnych, stosuje szantaż, izoluje ofiarę lub wprowadza system „długu do odpracowania” za transport, ubrania, zakwaterowanie. Kobiety często nie zgłaszają przestępstwa – twierdzą, że „wiedziały, na co się piszą”, „są dorosłe” lub „to tylko praca na chwilę”²⁶. W 2023 r. Centralne Biuro Śledcze Policji rozbiło siatkę działającą w Warszawie i Gdańsku, w której kobiety z Ukrainy i Białorusi były rekrutowane przez media społecznościowe. W śledztwie

21 Państwowa Inspekcja Pracy, *Sprawozdanie z działalności PIP w 2022 r.*, Warszawa 2023, s. 12–15.

22 Fundacja La Strada, *Raport o handlu ludźmi i pracy przymusowej w Polsce*, Warszawa 2022, s. 30–34.

23 Państwowa Inspekcja Pracy – Okręgowy Inspektorat Pracy w Warszawie (obsługujący m.in. rejon Grójca), raporty i interwencje dotyczące warunków zatrudnienia cudzoziemców, 2021–2023.

24 M. Wanicka, *Psychologiczne mechanizmy...*, op. cit., s. 56–58.

25 Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Raport o handlu ludźmi w Polsce 2023*, Warszawa 2024, s. 10–15.

26 Fundacja La Strada, *Raport o handlu ludźmi w Polsce 2022*, Warszawa 2023, s. 35–38; M. Wanicka, *Mechanizmy wymuszania...*, op. cit., s. 52–54.

wykazano, że przynajmniej połowa z nich odmówiła statusu pokrzywdzonej, mimo potwierdzonych faktów przymusu i przemocy²⁷.

Wnioski z analiz NGO, PIP, Policji

Raporty instytucji, takich jak Fundacja La Strada, PIP, Komenda Główna Policji czy Ministerstwo Sprawiedliwości wskazują, że nieświadoma wiktyimizacja jest jednym z głównych powodów niskiej liczby identyfikowanych ofiar handlu ludźmi w Polsce. Mimo że oficjalnie odnotowuje się kilkadziesiąt postępowań rocznie (np. 202 w 2022 r.), eksperci szacują, że liczba realnych przypadków może być nawet kilkanaście razy wyższa²⁸. Przeszkodą jest nie tylko brak wiedzy, ale także niedostosowanie procedur do specyfiki nieświadomej ofiary – brak empatii ze strony organów ścigania, nacisk na „jasne dowody” lub „pełne zeznania”, niekompetencja służb w zakresie oceny psychologicznej. NGO zwracają uwagę, że ofiary często rezygnują z pomocy w obawie przed stygmatyzacją lub deportacją, a niekiedy po prostu „nie rozumieją”, że są ofiarami przestępstwa²⁹.

Bariery identyfikacji ofiary – analiza psychologiczna

Proces rozpoznania siebie jako ofiary przestępstwa handlu ludźmi nie jest ani automatyczny, ani oczywisty. W wielu przypadkach ofiary przez długi czas nie mają świadomości, że padły ofiarą przemocy, wyzysku czy przestępczego działania. To właśnie psychologiczne mechanizmy obronne, brak integracji poznawczo-emocjonalnej oraz wpływ otoczenia społecznego sprawiają, że wiele z nich nie zgłasza przestępstwa i nie korzysta z oferowanej pomocy.

Mechanizmy obronne ofiar (wyparcie, racjonalizacja, *trauma bonding*)

Jednym z podstawowych zjawisk psychologicznych utrudniających identyfikację wiktyimizacji są mechanizmy obronne. Ofiary często stosują:

- Wyparcie, czyli usunięcie ze świadomości faktów lub emocji związanych z przemocą – ofiara może nie pamiętać szczegółów, nie nadawać im znaczenia lub traktować je jako „normalne”.
- Racjonalizację, polegającą na usprawiedliwianiu sprawcy lub sytuacji – „on mnie utrzymuje, więc ma prawo wymagać”, „tak wygląda dorosłe życie”, „miał trudne dzieciństwo”.

27 Centralne Biuro Śledcze Policji, CBŚP i Prokuratura rozbili gang sutenerów. Usługi seksualne, handel ludźmi i milionowe zyski, 16 kwietnia 2025 (dostęp: 18.08.2025); Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, Sprawozdanie z realizacji Krajowego Planu Działań Przeciwko Handlowi Ludźmi na lata 2022–2024 za rok 2023, Warszawa 2024.

28 Potencjalne ofiary handlu ludźmi w ujęciu kryminologicznym, „Acta Kryminologica” 2020.

29 Sosnowska J. (red.), Identyfikacja ofiar handlu ludźmi w ramach procedur przyznawania ochrony międzynarodowej i przymusowych powrotów w Polsce. Raport przygotowany przez Krajowy Punkt Kontaktowy Europejskiej Sieci Migracyjnej w Polsce, Warszawa 2013.

- Więź traumatyczna (*trauma bonding*) – zjawisko polegające na powstaniu silnej emocjonalnej więzi między ofiarą a sprawcą w warunkach przemocy i izolacji. Ofiara zaczyna identyfikować się ze sprawcą, bronić go, a nawet odczuwać winę z powodu własnego cierpienia³⁰.

Zjawiska te szczególnie intensywnie występują u ofiar *loverboyów*, pracy przymusowej oraz wykorzystywania seksualnego. Mechanizmy obronne pozwalają przetrwać sytuację ekstremalnego stresu, ale utrudniają dostęp do realnej oceny sytuacji i tym samym – skorzystanie z pomocy³¹.

Brak integracji poznawczo-emocjonalnej

W sytuacjach przewlekłego wyzysku lub manipulacji psychicznej może dojść do zaburzenia integracji między tym, co ofiara czuje, a tym, co myśli. Ten stan określa się jako brak integracji poznawczo-emocjonalnej – ofiara może wiedzieć, że „coś jest nie tak”, ale nie potrafi tego nazwać, opisać ani zinterpretować jako przemoc.

W psychologii klinicznej opisuje się to również jako rozszczepienie poznawcze – proces, w którym ofiara oddziela doświadczenia negatywne od ich emocjonalnego znaczenia. Przez to nie dochodzi do uświadomienia krzywdy. W praktyce oznacza to, że ofiara może mówić o faktach (np. „spałam z 10 klientami dziennie”), ale bez wyraźnych emocji lub z dystansem, nie widząc w tym nic nielegalnego lub nieetycznego pomocy³².

Brak integracji jest szczególnie widoczny w relacjach przemocowych i wśród osób, które od dzieciństwa funkcjonowały w warunkach przemocy, braku granic lub emocjonalnego chłodu ze strony opiekunów³³.

Wpływ otoczenia społecznego i instytucjonalnego

Niewystarczająco rozpoznany czynnik opóźniający proces identyfikacji siebie jako ofiary jest reakcja otoczenia – zarówno społecznego, jak i instytucjonalnego. Ofiary, które doświadczają:

- braku zrozumienia ze strony bliskich („sama tego chciałaś”),
- braku reakcji ze strony instytucji (np. bagatelizowanie zgłoszenia przez policję, brak empatii w szpitalu),
- stygmatyzacji środowiskowej (np. etykieta „ prostytutki” zamiast „ofiary handlu ludźmi”), często zamykają się w sobie i pogłębiają mechani-

30 H. Herman, *Trauma i powrót do zdrowia: od przemocy domowej do terroru politycznego*, tłum. A. Wajs, W. Szulc, Warszawa 2004, s. 110-125.

31 M. Wanicka, *Psychologiczne mechanizmy...*, op. cit., s. 52-54.

32 Fundacja La Strada, opisująca etapy pomocy i reintegracji ofiar, podkreślająca rolę psychologicznego wsparcia i procesu motywacji.

33 *Wpływ sytuacji rodzinnej na rozwój problemów psychicznych – zaniedbania emocjonalne i przemoc domowa*, „Czasopismo Psychologia Dzieci” 2025.

zmy obronne. Badania pokazują, że w Polsce tylko ok. 20–30% ofiar kontaktujących się z organizacjami pomocowymi podejmuje dalszą współpracę – pozostałe wycofują się w wyniku reakcji otoczenia lub nieumiejętności systemu do rozpoznania ich stanu³⁴.

Krytyczne znaczenie ma sposób pierwszego kontaktu ofiary z przedstawicielami państwa, np. policjantem, lekarzem, pracownikiem MOPS-u. Jeśli pierwsze doświadczenie jest negatywne (np. ofiara zostaje zlekceważona, oskarżona o „dobrowolność”), szanse na dalszą pomoc dramatycznie maleją³⁵.

Rola rodziny w procesie przystosowania i zaprzeczania

Rodzina odgrywa kluczową rolę w kształtowaniu tożsamości, postaw społecznych, wzorców relacyjnych i schematów reagowania na przemoc. To w rodzinie jednostka nabywa podstawowe przekonania na temat siebie, innych ludzi oraz norm obowiązujących w relacjach. W kontekście nieświadomej wiktyimizacji ofiar handlu ludźmi, środowisko rodzinne może pełnić zarówno funkcję ochronną, jak i źródło długofalowego zagrożenia. W wielu przypadkach to właśnie na gruncie relacji rodzinnych kształtują się mechanizmy przystosowania do przemocy i jej zaprzeczania.

Rodzina jako źródło wzorców relacyjnych: przemoc domowa, zależność, milczenie

Osoby, które wychowują się w rodzinach z problemem przemocy fizycznej, psychicznej lub seksualnej, często rozwijają schemat relacyjny oparty na lęku, podporządkowaniu i braku granic. Doświadczenie bierności matki wobec agresywnego ojca, obojętności emocjonalnej opiekunów czy uzależnienia ekonomicznego jednej ze stron prowadzi do utrwalenia przekonania, że przemoc jest elementem życia codziennego³⁶.

W polskich badaniach nad wiktyimizacją kobiet wykorzystywanych seksualnie (Fundacja Feminoteka, 2022) aż 72% ankietowanych wskazało, że w dzieciństwie doświadczało przemocy lub emocjonalnego odrzucenia w rodzinie³⁷. Tego typu doświadczenia prowadzą do zaburzenia zdolności do rozpoznawania granic, braku asertywności i większej podatności na wyzysk w dorosłym życiu.

34 Fundacja La Strada, *Raport o handlu ludźmi w Polsce 2022*, Warszawa 2023, s. 40–45.

35 Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Standardy pierwszego kontaktu z ofiarami handlu ludźmi*, Warszawa 2023.

36 J. Błachut, *Przemoc domowa - mechanizmy, skutki, interwencje*, Warszawa 2019, s. 75–90.

37 Fundacja Feminoteka, *Raport z badań nad wiktyimizacją kobiet wykorzystywanych seksualnie w Polsce*, Warszawa 2022, s. 18–22.

Rodzina, w której przemoc była tematem tabu, nie tylko nie przygotowuje dziecka do rozpoznawania i nazywania krzywdy, ale wręcz utrwała mechanizm milczenia i konformizmu, który jest typowy również dla ofiar handlu ludźmi³⁸.

Socjalizacja do uległości i przekonania o „normalności cierpienia”

Wielu badaczy zwraca uwagę, że w niektórych środowiskach społecznych, zwłaszcza tych o niskim statusie materialnym i edukacyjnym, przekazywane są wzorce „cierpienia jako normy”. Przekonania takie jak „trzeba zacisnąć zęby”, „dzieci i ryby głosu nie mają”, „on cię bije, bo kocha” – są formą społecznie akceptowanej racjonalizacji przemocy³⁹.

Kobiety wychowane w takich warunkach często interpretują przemoc jako „znak bliskości”, „część życia”, „dowód męskości” i nie postrzegają siebie jako uprawnione do stawiania granic. Taki sposób socjalizacji sprzyja zarówno wiktyimizacji pierwotnej, jak i wtórnej, czyli braku świadomości krzywdy w momencie jej doświadczania⁴⁰.

Zjawisko to nie dotyczy wyłącznie kobiet – także mężczyźni wychowani w środowisku autorytarnym, gdzie podporządkowanie i twardość były nagradzane, mogą nie dostrzegać nadużyć jako problemu, zwłaszcza jeśli mają zinternalizowany wzorzec „silnego mężczyzny, który nie narzeka”⁴¹.

Reakcje rodziny na ujawnienie wyzysku: wsparcie, zaprzeczanie, stygmatyzacja

Moment ujawnienia przemocy lub wyzysku jest dla ofiary kluczowy. Rodzina może w tej sytuacji stanowić pierwsze źródło wsparcia, ale równie często staje się źródłem bagatelizowania, obwiniania lub odrzucenia. Z badań Fundacji La Strada wynika, że wśród kobiet, które po wyzwoleniu z sytuacji handlu ludźmi wróciły do rodzin, ponad 40% doświadczyło milczenia lub aktywnego zaprzeczania ze strony najbliższych⁴². W niektórych przypadkach rodzina wprost odmawiała przyjęcia ich z powrotem do domu, tłumacząc, że „zhańbiły rodzinę”. Reakcja taka pogłębia stan izolacji psychicznej i prowadzi do reinstrumentalizacji mechanizmów obronnych – ofiara wycofuje się, zaczyna wątpić w swoje doświadczenie, a niekiedy nawet wraca do środowiska przemocowego jako „jedynego znanego”⁴³.

38 K. Chotkowska, *Doświadczanie przemocy w dzieciństwie – skutki w życiu dorosłym*, „Akademia Pedagogiki Specjalnej” 2021.

39 M. Dobrowolska, *Socjalizacja do uległości i przemoc w rodzinie*, „Przegląd Socjologiczny” 2019, nr 3, s. 45–52.

40 Ibidem, 48–50.

41 M. Wójcik, *Wpływ autorytarnych wzorców wychowawczych na postawy mężczyzn wobec przemocy i własnych emocji*, „Psychologia Społeczna” 2020, nr 3, s. 44–48.

42 Fundacja La Strada, *Raport o handlu ludźmi w Polsce 2022*, Warszawa 2023, s. 48–52.

43 Ibidem, s. 50–54.

Rodzina jako bariera lub zasób w procesie dochodzenia do świadomości wiktyimizacji

Rodzina może jednak również pełnić funkcję czynnika ochronnego – jeżeli jest obecna, wspierająca, otwarta na rozmowę i gotowa przyjąć prawdę o cierpieniu osoby bliskiej. Dobre relacje rodzinne, poczucie przynależności i akceptacji zwiększają szanse, że ofiara przełamie mechanizmy zaprzeczania i wyparcia, przyjmując swój status jako ofiary i podejmując terapię⁴⁴.

Dlatego w nowoczesnych modelach wsparcia ofiar handlu ludźmi coraz częściej postuluje się włączenie rodziny w proces interwencji i terapii, o ile jest to możliwe i bezpieczne. W Polsce taki model stosowany jest m.in. w ramach programów pomocy psychologicznej realizowanych przez MOPS-y i organizacje pozarządowe we współpracy z poradniami zdrowia psychicznego.

Wnioski z badań polskich i zagranicznych

Badania międzynarodowe potwierdzają, że rozwój schematów wiktyimizacyjnych bardzo często ma podłoże rodzinne. W analizie przeprowadzonej przez organizację ECPAT International, ponad 60% nieletnich ofiar handlu ludźmi wskazało na przemoc lub brak wsparcia w rodzinie jako główny czynnik wpadnięcia w sieć wyzysku⁴⁵.

W Polsce badania jakościowe i studia przypadków (m.in. Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, Centrum Pomocy Dzieciom) potwierdzają, że zachowania rodziców/opiekunów w dzieciństwie determinują zdolność jednostki do rozpoznawania i zgłaszania przemocy w dorosłości. Rodzina może zatem stanowić zarówno pierwszy krąg uprzedmiotowienia, jak i przestrzeń zdrowia – zależnie od jej struktury, postaw emocjonalnych i reakcji na kryzys.

Implikacje dla prawa, praktyki pomocowej i edukacji społecznej

Zjawisko nieświadomej wiktyimizacji ofiar handlu ludźmi wymaga pogłębionej refleksji nie tylko w obszarze psychologii, ale również w kontekście stosowania prawa, pracy służb pomocowych i edukacji społecznej. Brak świadomości statusu ofiary nie niweczy faktu popełnienia przestępstwa, jednak w praktyce znacząco utrudnia identyfikację sprawców, prowadzenie postępowań i udzielenie wsparcia.

Wyzwania dla sądownictwa i ścigania

Największym wyzwaniem dla organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości jest brak zgłoszenia ze strony ofiary oraz brak spójnych zeznań, które

44 Ibidem, s. 55–58.

45 *Handel ludźmi w Polsce – kompendium wiedzy*, Lubuski Urząd Wojewódzki, 2023.

mogłyby posłużyć jako dowód. Nieświadome ofiary często odmawiają statusu pokrzywdzonego, wycofują się z kontaktu z policją, a nawet bronią sprawcy, co uniemożliwia skuteczne przeprowadzenie postępowania karnego⁴⁶. W wielu przypadkach, szczególnie w kontekście *loverboyów* i pracy przymusowej migrantów, dochodzi do umorzenia śledztwa ze względu na „brak znamion przestępstwa” – mimo że inne okoliczności (np. izolacja, przemoc ekonomiczna, groźby) jednoznacznie wskazują na wyzysk. W Polsce nadal brakuje specjalistycznych zespołów prokuratorsko-policyjnych szkolonych w rozpoznawaniu złożonych przypadków wiktyimizacji psychologicznej⁴⁷.

Znaczenie interdyscyplinarnego podejścia

Efektywne przeciwdziałanie handlowi ludźmi i skuteczna pomoc ofiarom wymagają ścisłej współpracy między psychologami, prawnikami, pedagogami, lekarzami, pracownikami socjalnymi i przedstawicielami organizacji pozarządowych. Każda z tych grup wnosi unikalną perspektywę, która umożliwia trafną ocenę sytuacji, identyfikację mechanizmów obronnych i wdrożenie odpowiednich procedur interwencyjnych.

W szczególności konieczne jest opracowanie standardów identyfikacji ofiar nieświadomych swojej sytuacji, które uwzględniałyby m.in. ocenę stanu emocjonalnego, obserwację relacji ze sprawcą, narrację ofiary oraz analizę otoczenia rodzinnego. Niezbędne jest także wdrażanie specjalistycznych szkoleń z zakresu traumy złożonej, przystosowania do przemocy oraz *trauma bonding*, które pomogą służbom pierwszego kontaktu lepiej reagować na objawy ukrytej wiktyimizacji⁴⁸.

Rekomendacje dla psychologów, pedagogów i pracowników socjalnych

W pracy z ofiarami, które nie rozpoznają swojej wiktyimizacji, kluczowe znaczenie ma długofalowe podejście relacyjne, oparte na zaufaniu, empatii i akceptacji. Psycholodzy powinni być przygotowani na to, że proces uświadamiania sobie krzywdy jest powolny i bolesny – a próby bezpośredniej konfrontacji mogą skutkować wycofaniem się ofiary z relacji terapeutycznej.

Pedagodzy i wychowawcy – zwłaszcza w domach dziecka, szkołach i placówkach opiekuńczych – powinni być szkoleni w rozpoznawaniu subtelnego sygnalów manipulacji i wyzysku, które mogą sugerować, że dziecko lub

46 Komenda Główna Policji, *Raport o handlu ludźmi w Polsce 2023*, Warszawa 2024, s. 60–65.

47 M. Wanicka, *Wyzwania w rozpoznawaniu...*, op. cit., s. 90–95.

48 Fundacja La Strada, *Rola interdyscyplinarnej współpracy w przeciwdziałaniu handlowi ludźmi*, Warszawa 2023, s. 60–65.

młody dorosły znalazł się w relacji przemocowej lub kontrolującej. Warto tu wskazać na potrzebę edukacji emocjonalnej i asertywnościowej, która stanowi czynnik chroniący przed wiktyimizacją⁴⁹.

Pracownicy socjalni, jako osoby często pierwszego kontaktu z osobą wykluczoną lub w kryzysie, muszą posiadać wiedzę nie tylko o prawie i procedurach, ale także o psychologicznych barierach zgłaszania przestępstwa. Konieczne są także lokalne systemy współpracy między instytucjami, które umożliwiają szybką wymianę informacji i wsparcie kompleksowe – zarówno prawne, jak i terapeutyczne.

Podsumowanie

Nieświadoma wiktyimizacja ofiar handlu ludźmi stanowi jedno z najpoważniejszych, a zarazem najmniej uchwytnych wyzwań dla współczesnych systemów pomocy, prawa i edukacji. Artykuł ten ukazał, że brak świadomości statusu ofiary nie wynika z braku przemocy, lecz z głęboko zakorzenionych mechanizmów psychicznych, społecznych i kulturowych, które uniemożliwiają rozpoznanie i nazwane wyzysku. Szczególne znaczenie ma w tym procesie rodzina – zarówno jako środowisko, w którym kształtują się wzorce relacyjne sprzyjające przystosowaniu do przemocy, jak i jako potencjalne źródło wsparcia w procesie wychodzenia z wiktyimizacji. W wielu analizowanych przypadkach to właśnie milczenie, zależność emocjonalna, przyzwolenie na cierpienie czy zaprzeczanie problemom w rodzinie pochodzenia sprawiały, że ofiary nie rozumiały charakteru swojej sytuacji. Psychologiczne bariery, takie jak wyparcie, racjonalizacja czy *trauma bonding*, w połączeniu z brakiem empatycznej reakcji otoczenia i instytucji, skutkują brakiem zgłoszeń, wycofaniem z kontaktu ze służbami i przedłużaniem się stanu wyzysku. Odpowiedzią na te problemy nie może być wyłącznie działanie represyjne – konieczne jest interdyscyplinarne podejście oparte na wiedzy psychologicznej, socjalnej i prawnej.

Zidentyfikowane w artykule mechanizmy wskazują na kilka obszarów wymagających dalszych badań i rozwoju praktyki:

- analiza roli środowiska rodzinnego w procesie wiktyimizacji dzieci i młodzieży w Polsce,
- opracowanie skutecznych metod komunikacji z ofiarami, które nie identyfikują się jako pokrzywdzone,
- ewaluacja programów edukacyjnych i kampanii społecznych dotyczących ukrytych form przemocy i wyzysku.

49 M. Wanicka, *Długofalowe podejście w pracy z ofiarami handlu ludźmi nieświadomymi swojej wiktyimizacji*, "Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Psychologica" 2022, nr 12, s. 110-115.

Wnioskiem kluczowym pozostaje potrzeba stałego uwzględniania kontekstu rodzinnego w działaniach profilaktycznych, diagnostycznych i interwencyjnych – zarówno na poziomie lokalnym (np. poradnictwa rodzinnego, szkół), jak i systemowym (polityki społecznej, prawa karnego, strategii przeciwdziałania handlowi ludźmi). Dopiero całościowe podejście – uwzględniające również historię życia, relacje emocjonalne i środowisko rodzinne ofiary – daje realną szansę na przerwanie cyklu przemocy i skuteczną pomoc osobom wykorzystywanym.

Bibliografia

1. Błachut J., *Przemoc domowa – mechanizmy, skutki, interwencje*, Warszawa 2019.
2. Bryk J., *Potencjalne ofiary handlu ludźmi w ujęciu kryminologicznym*, „Rozprawy” 2019.
3. Centralne Biuro Śledcze Policji, *CBŚP i Prokuratura rozbili gang sutenerów. Usługi seksualne, handel ludźmi i milionowe zyski*, 16 kwietnia 2025.
4. Chotkowska K., *Doświadczenie przemocy w dzieciństwie – skutki w życiu dorosłym*, Warszawa 2021.
5. Dobrowolska M., *Socjalizacja do uległości i przemoc w rodzinie*, „Przegląd Socjologiczny” 2019, nr 3.
6. Florczak A., *Handel ludźmi*, Wrocław 2018.
7. Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, *Dzieci się liczą 2022. Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce*, Warszawa 2022.
8. Fundacja Feminoteka, *Raport z badań nad wiktyimizacją kobiet wykorzystywanych seksualnie w Polsce*, Warszawa 2022.
9. Fundacja La Strada, *Opracowanie nt. etapów pomocy i reintegracji ofiar handlu ludźmi*.
10. Fundacja La Strada, *Raport o handlu ludźmi i pracy przymusowej w Polsce*, Warszawa 2022.
11. Fundacja La Strada, *Raport o handlu ludźmi w Polsce 2022*, Warszawa 2023.
12. Fundacja La Strada, *Rola interdyscyplinarnej współpracy w przeciwdziałaniu handlowi ludźmi*, Warszawa 2023.
13. Herman H., *Trauma i powrót do zdrowia: od przemocy domowej do terroru politycznego*, tłum. A. Wajs, W. Szulc, Warszawa 2004.
14. Jasiński M., *Psychologiczne aspekty wyuczonej bezradności*, „Przegląd Pedagogiczny” 2014, nr 1.
15. Kasperek K., *Rodzina dysfunkcyjna a podatność na manipulację i wyzysk*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2020, nr 1.
16. Klebko B., *Zagrożenia związane z handlem ludźmi. Wykorzystywanie obywateli Ukrainy do pracy przymusowej [w:] Imigranci z Ukrainy w Polsce. Potrzeby i oczekiwania, reakcje społeczne, wyzwania dla bezpieczeństwa*, Wrocław 2018.
17. Komenda Główna Policji, *Raport o handlu ludźmi w Polsce 2023*, Warszawa 2024.
18. Kowalska M., *Rola rodziny w zapobieganiu przemocy i wyzyskowi*, „Psychologia Społeczna” 2019, nr 2.
19. Lubuski Urząd Wojewódzki, *Handel ludźmi w Polsce – kompendium wiedzy*, Zielona Góra 2023.
20. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Handel ludźmi w Polsce. Raport za 2017 r.*, Warszawa 2018.
21. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Raport o handlu ludźmi w Polsce 2023*, Warszawa 2024.
22. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Sprawozdanie z realizacji Krajowego Planu Działań Przeciwko Handlowi Ludźmi na lata 2022–2024 za rok 2023*, Warszawa 2024.
23. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Standardy pierwszego kontaktu z ofiarą handlu ludźmi*, Warszawa 2023.
24. *Nastolatki były więzione miesiącami. Wpadły w ręce handlarzy ludźmi*, <https://www.ofeminin.pl/swiat-kobiet/to-dla-nas-wazne/nastolatki-byly-wiezione-miesiacami-wpadly-w-rece-handlarzy-ludzmi/vxg8r6m>.
25. Państwowa Inspekcja Pracy – Okręgowy Inspektorat Pracy w Warszawie, *Raporty i interwencje dotyczące warunków zatrudnienia cudzoziemców, 2021–2023*.
26. Państwowa Inspekcja Pracy, *Sprawozdanie z działalności PIP w 2022 r.*, Warszawa 2023.
27. Sosnowska J. (red.), *Identyfikacja ofiar handlu ludźmi w ramach procedur przyznawania ochrony*

- międzynarodowej i przymusowych powrotów w Polsce. Raport przygotowany przez Krajowy Punkt Kontaktowy Europejskiej Sieci Migracyjnej w Polsce, Warszawa 2013.*
28. Szefer gangu „loverboyów” skazany! Polki i Bułgarki przeżyły horror na Śląsku i Pomorzu, „Dziennik Zachodni” 10 czerwca 2025.
 29. Szymańska-Pytlińska M., Chodecka A., *Zagrożenia wtórną wiktyimizacją dziecka – ofiary wykorzystywania seksualnego związane z badaniami sądowymi*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2013, nr 2.
 30. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. 2020 r., poz. 1444 z późn. zm.), art. 115 § 22 oraz art. 189a § 1.
 31. Wanicka M., *Długofalowe podejście w pracy z ofiarami handlu ludźmi nieświadomymi swojej wiktyimizacji*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Psychologica” 2022, nr 12.
 32. Wanicka M., *Mechanizmy wymuszania i utrzymywania ofiar handlu ludźmi*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Psychologica” 2020, nr 10.
 33. Wanicka M., *Psychologiczne mechanizmy wiktyimizacji i internalizacji wyzysku*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Psychologica” 2021, nr 11.
 34. Wanicka M., *Psychologiczne mechanizmy wiktyimizacji i nieświadomej uległości*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Psychologica” 2021, nr 11.
 35. Wanicka M., *Psychologiczne mechanizmy wiktyimizacji i wychodzenia z handlu ludźmi*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Psychologica” 2020, nr 10.
 36. Wanicka M., *Psychospołeczne uwarunkowania nieświadomej wiktyimizacji*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Psychologica” 2021, nr 11.
 37. Wanicka M., *Wychodzenie z wiktyimizacji osób pokrzywdzonych handlem ludźmi*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Psychologica” 2020, nr 10.
 38. Wanicka M., *Wyzwania w rozpoznawaniu wiktyimizacji psychologicznej w postępowaniach karnych dotyczących handlu ludźmi*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Psychologica” 2022, nr 12.
 39. Wójcik M., *Wpływ autorytarnych wzorców wychowawczych na postawy mężczyzn wobec przemocy i własnych emocji*, „Psychologia Społeczna” 2020, nr 3.